

РАЗГОВОРИ ОКОЛО ПОЛСКИЯ РОМАН

Ванда Смоховска-Петрова

В литературния печат на всяка страна намират широко отражение онези въпроси от литературно, литературно-критическо, обществено-културно и философско-идейно естество, които в определен период най-много вълнуват дадено общество. За да доловим по-важните от тях, без да се спираме на въпросите-еднодневки, трябва естествено да обхванем с поглед по-голям откъслек от време. В този преглед се проследяват някои от по-важните проблеми, които са привличали вниманието на полските критици, писатели и полската културна общественост през последните месеци и намериха своята изява по страниците на полския литературен печат. Поради голямото разнообразие и пестротата на проблематиката, ще се ограничим тук само с ония въпроси, които засягат белетристиката и по-специално романа.

В литературната атмосфера, и то като че ли не само в Полша, витае напоследък някакъв копнеж за постигане на синтез. Той е свързан може би с копнежа по „възстановяване на унищоженото единство на човека“ — вследствие на все повече развиващата се специализация във всички области на живота. Жанрът, сякаш най-пригоден за синтез, е несъмнено романът, и тъкмо с него критиката свързва най-големи надежди. Все отново и то с нарастваща настойчивост се поставят проблемите за съвременната и окупационната тематика. Изглежда, че съвременният човек се нуждае от някакъв дълбок синтетичен поглед върху вчерашния ден (окупацията и войната) и настоящето.

През последните години съвременната тематика надделяваше в творчеството на полските писатели и особено у младите. Критиката отбеляза този факт със задоволство, но същевременно изтъкна, че определението „съвременна тематика“ е твърде общо и вече престана да задоволява. По друг начин схващаха значението на това понятие младите писатели, дебютирали след 1950 г., по друг начин го схваща най-младото литературно поколение. Първите проявиха в творчеството си „будеща учудване“ — острожност и предпазливост, наред с подчертано недоверие към всякакви синтези (последница от култовския период). Те се интересуваха изключително от „вътрешната биография“ на своето поколение и издигаха в култ искреността — „искреност на всяка цена“. Но тя ги водеше до некордирани, хаотични¹ и недообмислени наблюдения, до митологизиране на собствената си личност, разкрояване на „вътрешната биография“ и в крайна сметка — до инфантилна самовлюбеност. Те по принцип не искаха да пишат „добри романи“, а претендираха, че са по-близо до живота, до фактите, че самото им творчество става живот. Тази жажда за автентизъм, колкото и парадоксално да звучи това, ги отдели от света. Най-честата у тях форма на изява в първо лице беше сякаш функция на тяхната неспособност да се доближат до друг човек без предубеждение, да погледнат света с чужди очи, да надделеят собствения си егоизъм.

Както изтъква критиката, дебютите на най-младото поколение полски белетристи вдъхват вяра, че този подход към творчеството, наречен остроумно в една от статиите „самоопределяне пред малко и мътно огледалце“ е преодолян. Заражда се нова тенденция — тен-

денцията към самоопределяне посредством диалога, посредством живия разговор с хората. Най-младите дават решителен отпор срещу натуралистичната, емпиричната подробност, проявяват стремеж към създаването на истински творби на изкуството, а не сурови документи за „истинския живот“. Започват да търсят връзка между субекта и обекта, мисълта и бита единиците и обществото, човека и света. Разбират все по-ясно, че истинското произведение на изкуството не може да се слее с живота, а по самото си естество трябва да се отдели от него, за да стане изкуство. В последните романи на младите писатели проличава стремежът към намирането на някакъв осмислен ред, някаква действителност от по-висш разред, зад случайностите на съществуването. В процеса на търсенето младите творци все повече се убеждават, че успехът може да бъде постигнат само вследствие на дълъг, упорит и самостоятелен мисловен процес. Те престават да смятат за „истинска действителност“ това, което е на повърхността и което най-лесно се хвърля на очи. Всичко това са обаче едва първи, правилно насочени стъпки. Достигането до някакъв синтез, до някаква по-зряло обобщение има пред себе си още дълъг път.

Някои от критиците смятат, че една от най-пригодните форми за обобщение може да бъде тъй наречения „политически роман“. Този вид роман е доста широко застъпен в полската литература: да споменем само „Септември“ от Йежи Путрамент, а от последните — романите „Превземане на небото“ от Анджей Браци и „Пруска стена“ от Витолд Залевски. За да може обаче да придобие обобщителна сила, този вид роман трябва според критиката да бъде поставен върху нови, правилни начала. В твърде интересната дискусия, посветена на перспективите на развитието на „политическия роман“, отразена на страниците на краковското „Жичие литератке“, бяха направени основни възражения против досегашния подход към този вид роман. Изтъкна се, че в досегашните „политически романи“ човекът и неговото съзнание са били винаги поставяни по-долу от идеята. В тези романи човекът не се явява като творец на света, а само като изпълнител на дадените му от горе директиви. Той е изправен винаги пред една и съща алтернатива: да бъде верен или неверен, послушен или не. Изтъкнатият критик Влодзимеж Мачоич подчерта, че такъв герой не е бил в състояние да предприеме по-дълбока критика на несоциалистическите концепции на културата. Причината за това се крие във факта, че собствената му концепция не е била за него дело, в създаването на което да участва като духовен сътворец. Тя е била за него само избраната от него необходимост. Книгите, родени при такова третиране на проблемите, са лишени от конфликт, от вътрешен драматизъм, превръщат се само в различни версии и вариации на темите „враждебност, отклонение, подхлъзване, падение, ерес“. Генералните проблеми не могат да бъдат подхванати, докато не се освободим от сектантския начин на мислене. А този тип мислене, макар и намерил по-други форми на изява, се наблюдава и в творчеството на младите писатели. В техните книги често се срещат герои — млади хора, за които всичко важно, всичко съществено и притежаващо идейна и историческа значимост се намира извън тях. Сякаш светът върви по някакъв тайнствен, неизвестен и непонятен път, от който човекът може да разбере само една нищожна частичка.

Главният редактор на „Жичие литератке“ Владислав Махейек, изтъкна, че големият политически роман не може да бъде създаден и тогава, когато стабилизирането на установения ред се разбира като търсене на лично удобство, и когато се води политика на невидане в конфликт с никого.

Всрещ най-интересните размишления върху проблемите на съвременния полски роман централно място заема статията на Ана Буковска, в която авторката изказва мнението (подхванато по-късно и от Ярослав Ивашкевич), че продължител на полската „шляхтишка литература“ се явява днес „селската литература“. Буковска с право подчертава, че в Полша „шляхтишката литература“ никога не е била изтласквана от „буржоазната“ или „еснафската литература“. Дори литературният герой на полската буржоазия е шляхтич — Вокулски от романа „Кукла“ на Болеслав Прус. Шляхтишкият герой е сложил отпечатък върху народната психика, заедно с отрицателните си и положителни и заслужаващи за пазване черти. „Шляхтишката литература“ е създала образци на герои, модели за подра-

жание, които са упражнявали влияние върху цялото общество. Днес, според авторката, „селският роман“ е като че ли наследник на „шляхтишкия“. В селското съсловие се поддържа най-силно националните традиции и обичаи. Изворът на националното и битовото, какъвто е било винаги селото, не е пресъхнал и днес.

Както се изтъкна в началото, в Полша не престават да губят актуалност проблемите, свързани с окупационната тематика. И това не бива да ни учудва.

Винаги острият и проникателен поглед на изтъкнатия критик Ян Блонски и този път открива нови аспекти на този тъй вълнуващ проблем. В статията си „Унищожение на литературата или литературата на унищожението“, Блонски търси причините на онзи безпомощност, която проявяват и най-големите писатели, застанали лице срещу лице с окупационната тематика. Тази тематика не престава най-живо и все тъй болезнено да вълнува най-пострадалите общества (еврейското, полското, югославското) и култури. Творците — представители на тези общества и култури са като разпънати: от една страна, — съзнават, че все още няма творби, достатъчно верни и напълно отразили чудовищното минало, от друга, — усещат, че не съществува по-наложителна задача от тая. Та тъкмо този съвременен апокалипсис е определил чувствителността на съвременния човек, а дори и на младото поколение, което не го е преживяло непосредствено. Но хитлеристката окупация все си остава тема, най-необходима и най-невъзможна. Защото опитът от онези години надраства всичко, което човекът е изпитал в своята история и затова създадените досега литературни форми на отражение не са достатъчни. И тези писатели, които като Ружевич, хвърлят анатема върху „тъжливата метафора“ и искат да открият „голата истина“ и тези, които се мъчат да възкресят „времената на унищожението“ в легендарна, „митична форма“ не могат да достигнат пълен успех. Ако оставим „самите събития да говорят“, рискуваш гласът им да звучи само дотогава, докато не са се заличили още спомените за тези събития. При това литературата не е в състояние да даде неутрален, обективен образ на дадения факт. Неутрален и обективен би могъл да бъде само фактът, повторно точно произведен. Апокалиптическият ужас на окупацията, безсмислеността, случайността, масовият характер на унищожението изключват и разглеждането на тази тема в рамките на трагизма. Вярата в ценностите, която е била крайъгълен камък на трагизма, тук е разклачена — жертвите са заразени с нихилизма на палачите. Тъкмо тази „невъзможност“, неприложимост на трагизма е според Блонски едно обяснение на „удивителната“ склонност на съвременната литература през последните 20 години към заместването на трагизма с гротеска. Прочистващата мощ на възвишеното отстъпва място на прочистващата, или по-скоро изгарящата, мощ на хумора. Окупационният призрак продължава да заразява литературата и трябва да я заразява, за да може най-сетне да бъде преодолян.

По страниците на полския печат се разглеждат и въпроси, свързани с формалните свойства на съвременния роман като определен литературен жанр. До интересни заключения стига в статията си Лешек Пророк. Според него, а това становище се поддържа и от други, през последните десетилетия се наблюдава „есеизиране“, „драматизиране“, „лиризиране“ на романа, т. е. проникване на елементи, типични за есето, драмата и лириката в романа. „Днес е вече известно — пише Л. Пророк — че най-голямо бъдеще в прозата имат поетите и драматурзите.“ Това явление авторът обяснява с новата функция, която в наше време трябва да изпълнява романът. Някогашният роман се е занимавал с отделните области на живота. Съществувал е роман за формиране на личността, социален роман, психологически роман и т. н. и във всички тези области писателят е успявал понякога да изпревари науката. Днес науката, вече тъй развита и специализирана, престава да дава на човека „образа на цялото“. Създаването на такъв образ става задача на изкуството. Затова с несрещана досега настойчивост се иска от изкуството да дава образа на целия живот. За да може да отговори на това изискване романът трябва да бъде построен от много живот. За да може да отговори на това изискване „многоетажен“, а това не се постига със старата натуралистична техника. Тя е вече неспособна да покаже интегралния човек и цялата богата гама от неговите преживявания.